

L. Kalsbeek, *Theologische en wijsgerige achtergronden van de verhouding van kerk, staat en school in Nederland*. Cahiers voor het christelijk onderwijs uitgegeven onder auspiciën van de Stichting Unie 'School en Evangelie', Uitg. J.H. Kok, Kampen.

Met de literatuurlijst en het register mee telt deze brede studie 447 bladzijden, vrucht van grote belesenheid, uiting van de behoefte om inzicht te krijgen in de ontwikkelingen die zich vooral hebben voorgedaan in het denken over de plaats van de school ten opzichte van de kerk en de staat.

Het werk is in 7 hoofdstukken ingedeeld. De eerste twee ervan zijn min of meer als inleiding te beschouwen. De theocratische gedachte overheerst tijdens de Republiek. Het wezen van de theocratie wordt getekend aan de hand van Calvijns ideeën en de doorwerking ervan in Nederlandse verhoudingen. Het vraagstuk van de theocratie en de tolerantie wordt besproken aan de hand van vele concrete voorbeelden, zoals trouwens het gehele boek daarvan vol is. In hoofdstuk twee wordt het wezen van de Verlichting getekend. Hier geeft de auteur blijk van een zelfstandige wijsgerige benadering van de filosofie van Kant. Hij tekent de invloed van het verlichtingsdenken tot in de negentiende eeuw en de reactie erop in de 'zwijgende kerk'.

In het derde hoofdstuk gaat het over de kerk, de staat en de school te midden van de geestelijke stromingen in de negentiende eeuw. De geschiedenis van de invoering van het reglement, de kwestie van quia of quatenus en het ontstaan van de eerste schoolwetten komen eerst aan de orde. De betekenis van het Reveil (Willem Bilderdijk, Da Costa, Capadose, Groen van Prinsterer en Heldring o.a.) wordt geschetst met betrekking tot de kwestie van de school. En vanzelf komt hier dan ook breed het conflict tussen Van der Bruggen en Groen aan de orde: als achtergrond dient de weergave van beider gedachten over kerk en staat. Vooral hier treft ons een zorgvuldige en waardevolle uiteenzetting, waarbij getracht wordt aan diverse facetten recht te doen.

In hoofdstuk IV, 'Theologische achtergronden van het onderwijsbeleid in de Nederlandse Hervormde Kerk', wordt betoogd dat er sprake is van een anti-revolutionair afscheid van Groens *Ongeloof en Revolutie*, een vriendelijk afscheid weliswaar maar niettemin een loslaten van principiële gedachten over de Staat. Het loslaten van de bekende passage uit Art. 36 van de Nederlandse Geloofsbelijdenis is voor de schrijver een duidelijk bewijs van de werkelijkheid van het afscheid van Groen. Niet Kuypers maar Hoedemakers, Kromsigt, Haijema en Van Ruler zijn het spoor van Groen blijven volgen. Ná hoofdstuk IV gaat het de schrijver voornamelijk om de kwestie van het schoolbeleid van de Ned. Hervormde Kerk tijdens en na haar reorganisatie. Naar zijn gedachte is het theocratisch ideaal in *Fundamenten en Perspectieven* losgelaten en de consequentie moet onherroepelijk zijn de tyrannie van de filosofie, zoals de schrijver met een citaat van Prof. Van Ruler stelt: 'En wanneer men dan de theocratie niet wil, omdat men bang is voor de heerschappij van de theologie, dan komt men per sé onder de tyrannie van de filosofie' (blz. 433).

De studie van Kalsbeek verdient aandacht omdat zij vooral met betrekking tot de vraagstukken van de negentiende eeuw goede informatie verschaft. In hoeverre hier inderdaad de theologische en wijsgerige achtergronden zijn blootgelegd - daarover kan men met de schrijver van mening verschillen.

W. van 't Spijker